

تصوّف

اصول تصوّف ابوسعّد عبدالملک ابی عثمان خرگوشی
با نگاهی به تهذیب الاسرار

عرفان گوندوز

ترجمه توفیق.ه. سبحانی

تصوّف

توفیق هد. سبحانی

۱۳۱۷ تبریز

مولوی پژوه، مصحح متون کهن، مترجم، ایشان بخش عمده‌یی از اوقات خود را صرف تصحیح و ترجمه آثار مولوی کرد و در این زمینه از صاحب‌نظران به شمار می‌رود. در ضمن فهرست نسخ خطی فارسی چند کتابخانه را هم انجام داده است. از جمله پژوهش‌های ادبی ایشان می‌توان به تأثر حافظ از سعدی و عراقی، نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند، تاریخ ادبیات فارسی و ... تصحیح متون از جمله: مجالس سبعه، مکتوبات مولانا، فواید الفوائد، دیوان کبیر، فیه مافیه، و چند اثر دیگر. علاوه بر این ترجمه آثار عبدالباقی گولینارلی: ترجمه شرح مثنوی شریف، صوفیان نخستین در ادبیات ترک، مولانا جلال‌الدین، مولویه بعد از مولانا و ... کتاب مولانا جلال‌الدین در سال ۱۳۶۳ جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی را دریافت کرد.

تصوّف

اصول تصوّف ابوسعّد عبدالملک ابی عثمان خرگوشی
با نگاهی به تهذیب الاسرار

عرفان گوندوز

ترجمه

دکتر توفیق هـ. سبحانی

نشر گویا

سرشناسه : گوندوز، عرفان، ۱۹۵۰- م.

Gündüz, İrfan, 1950-

عنوان قراردادى : تهذيب الاسرار

عنوان و نام پديدآور : تصوف: اصول تصوف ابوسعده الملك ابى عثمان خرگوشى
با نكاهى به تهذيب الاسرار / نويسنده عرفان گوندوز؛ ترجمه توفيق سبحانى.

مشخصات نشر : تهران : نشر گويا، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهرى : ۱۱۲ ص؛ ۲۱ x ۱۴ س.م.

شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۷۲۹۱-۴۰-۷

وضعيت فهرست نويسى : فيبا

موضوع : عرفان -- متون قديمى تا قرن ۱۴

رده بندى كنگره : BP۲۸۴/۵

رده بندى ديويى : ۲۹۷/۸۴

شماره كتابشناسى ملي : ۷۲۹۸۵۶۵

نشر گويا

خيابان كريم خان زند، روبروى ايرانشهر، پلاك ۸۹

تلفن : ۸۸۳۱۳۴۳۱ - ۸۸۸۲۸۸۸۴

www.gooyabooks.com info@gooyapub.com

gooya.publication

gooyabookstore

تصوّف (اصول تصوّف ابوسعده الملك ابى عثمان خرگوشى با نكاهى به تهذيب الاسرار)

عرفان گوندوز

به كوشش : توفيق هـ سبحانى

مجموعه ميراث تصوف • دبير: ميشم فرجى

طراح جلد: محمد زمانيان • صفحه آرا: فريبا محمديپور

چاپ نخست: پاييز ۱۳۹۹

تيراژ: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۲۹۱-۴۰-۷

چاپ: خانه‌ى فرهنگ و هنر گويا

حق چاپ و انتشار كليهى مطالب محفوظ است.

هرگونه اقتباس و استفاده از مطالب منوط به دريافت اجازه از ناشر است.

فهرست

۷ درباره مؤلف

۹ پیشگفتار

۱. روزگار خرگوشی (قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

۱۵ الف. زندگی سیاسی

۲۱ ب. حیات اجتماعی

۲۶ ج. حیات علمی

۳۴ د. حیات صوفیانه

۲. خرگوشی و زندگانی او

۵۳ الف. نام، کنیه و نسب او

۵۵ ب. زادگاه او

۵۷ ج. زندگانی او

۷۰ د. آثار او و تأثیراتش

۷۶ نسخه‌های تهذیب‌الاسرار

۷۹ الف. ابوعبدالله شیرازی

۸۰ ب. ابوعلی کرمانی

۸۴ هـ. برداشت خرگوشی از تصوف

۸۸ و. دیدگاه‌های صوفیانه خرگوشی

۳. تهذیب‌الاسرار

۹۵ الف. نسخه‌های تهذیب‌الاسرار

۹۷ ب. هدف از تألیف تهذیب‌الاسرار

۹۸ ج. ترتیب تهذیب‌الاسرار

۱۰۰ د. منابع تهذیب‌الاسرار

۱۰۲ هـ. جایگاه تهذیب‌الاسرار در میان آثار صوفیه

۱۰۷ کتابشناسی

درباره مؤلف

پروفسور عرفان گوندوز در سال ۱۹۵۰ در یشیل حصار در استان قیصریه به دنیا آمد. دوره ابتدایی را در همان یشیل حصار و دوره دبیرستان را در مدرسه معقول و منقول (امام خطیب) در قیصریه در ۱۹۶۹ به پایان رسانید. در سال ۱۹۷۴ از انستروی عالی اسلامی استانبول فارغ التحصیل شد. در همان شهر به استادیاری در رشته تاریخ تصوف منصوب شد. در همین انستیتو که بعداً به دانشکده الهیات دانشگاه مرمره تغییر نام داد، در سال ۱۹۸۳ درجه دکتری گرفت. در ۱۹۹۰ دانشیار شد. در سال ۱۹۸۶ برای ادامه تحقیق به قاهره اعزام شد.

برخی از آثار او که چاپ شده عبارتند از: مناسبات دولت و تکیه‌گاه‌ها در دوره عثمانی؛ بررسی زندگانی و آثار احمد ضیاء الدین و دیدگاه‌های عرفانی وی؛ تصحیح انتقادی تهذیب الأسرار از ابوسعید خرگوشی از صوفیان قرن چهارم هجری در نیشابور و تصوف و فرقه‌های آن را می‌توان نام برد. مقالات متعددی هم در دائرة المعارف اسلامی و در نشریات همایش‌های بین‌المللی منتشر شده است. مدتی مشاور نخست‌وزیر و

مستول جوامع نسّبی ترک در خارج از کشور بود. در سال ۱۹۹۹ به نمایندگی مجلس از استانبول انتخاب شد. در حال حاضر در بسیاری از بنیادهای اسلامی عضویت و فعالیت دارد. فعلاً رئیس هیئت امنای دانشگاه ابن خلدون است.

پیشگفتار

کلمه «تصوّف» که پس از سده دوم هجری پدید آمده است، در آن دوره، مخصوصاً از آن مفهوم «علاقه قلبی خود را از غیر خدا بریدن و با تخلّق و تحقّق طوری زیستن که گویی در محضر خداست» استنباط شده است. چنین به نظر می‌رسد تعریف‌هایی که در آثار کلاسیک چون: اللّمع، الرسالة، کشف‌المحجوب، قوت‌القلوب و تهذیب‌الأسرار به دست داده‌اند، معنی همین را تأیید می‌کنند.

حدیثی میان محدّثان به «حدیث جبرئیل» مشهور است و حاوی جواب‌هایی است که حضرت پیامبر (ص) پرسیده‌اند: «علم، اسلام و ایمان چیست؟» از سوی محقّقان معاصر چون ابوالوفا تفتازانی، ابوالحسن ندوی و سعید حوّا، از این نظر که در تاریخ علوم برای ظهور علوم اسلامی زمینه فراهم کرده است، اهمیتی جداگانه قائل شده‌اند. پاسخی که حضرت پیامبر به پرسش «ایمان چیست؟» داده است، سبب پدیدآمدن

علم کلام و عقاید، جوابی که به پرسش «اسلام چیست؟» داده، موجب پدیدآمدن علم فقه، اصول فقه و اخلاق، و پاسخی که به سؤال «احسان چیست؟» فرموده است، سبب زادنِ تصوّف شده است. چنانکه فقه، کلام، تفسیر و حدیث از قرن دوم آغاز شده، و درون روش‌های خاص خود نظام خود را تأمین کرده است. تصوّف نیز به همان صورت در دوره سامانی‌بانی علوم مذکور، در چارچوب ویژگی‌های خود به عنوان علمی مدوّن شده است. گروهی که در آغاز زهد و تقوی را گزیده بودند و به نام‌هایی چون «عباد و زهاد» یاد می‌شدند، با گذشت زمان با بینش و اندیشه‌های خاص، تمایز پیدا کردند و از سده سوم هجری با تألیف کتاب‌های تعلیمی و آموزنده چون: اللّمع، الرسالة القشیریّة، کشف‌المحجوب، عوارف المعارف، و احیاء علوم‌الدین و کتاب‌های تراجم احوال و تاریخ چون: طبقات النّساک، حلیة الاولیاء، حکایات الاولیاء، و طبقات الصّوفیّه به صورت شاخه مستقل علمی درآمده است. تصوّف که در طول تاریخ گسترده شد و توسعه یافت، در زمینه‌های کلام، فلسفه اسلام، تفسیر، حدیث، موسیقی و ادبیات تأثیر نهاد. این علم که تقریباً در همه شاخه‌های ادبیات اسلامی به صورت عنصری مؤثر در آمد، سبب تکامل دو مکتب جداگانه به نام‌های فلسفه تصوّف، یا تصوّف فلسفی و تفسیر اشاری شده است. تصوّف با این «همه‌جانبگی» در میان علوم اسلامی موقعیتی استثنایی کسب کرده است.

تصوّف علاوه بر منابعی که مکتب اسلاف و کلام به عنوان منبع دانش

خود بهره می‌بردند، (یعنی: قرآن کریم، حدیث و قول اصحاب و عقل)، راه الهام، کشف و احساس را هم به عنوان منبع پذیرفتند و این پذیرش برای آن غنای محتوا و زمینه فراهم ساخت.

ماخذی که فوقاً اشاره کردیم، در تدوین و تشکّل تصوّف مؤثر بوده‌اند، عموماً به سه شیوه تدوین شده‌اند:

۱. کتب طبقات: در این نوع آثار که موضوع زندگانی متصوّفان را برگزیده‌اند، عموماً بیش از مسائل فنی، کوشیده‌اند که با نقل افکار متصوّفان در مسائل گوناگون زندگی، تصوّف را توضیح دهند. در حقیقت در این آثار به هنگام بحث از ترجمه احوال صوفیان، یا به دادن اطلاعاتی در مسائلی از قبیل تاریخ ولادت و وفات، وضع تحصیل، مشایخ و استادان جایی داده نمی‌شود و یا در آن باب بسیار اندک بحث به میان می‌آید. در این قبیل آثار طبقات الصّوفیه سلمی را می‌توان مثال آورد.

۲. آثاری که به همراه ترجمه احوال صوفیان، جایی هم برای اصطلاحات صوفیانه قائل شده‌اند، نظر و اندیشه‌های متصوّفان درباره احوال و مقامات را گاهی به صورت تطبیقی و موضوعاتی از قبیل آدابی که سالکان طریق تصوّف باید از آنها پیروی کنند، وجهه همت قرار داده‌اند. رساله قشیریّه عبدالکریم قشیری، تنها به ذکر اندیشه‌های مربوط به موضوعات مذکور بسنده کرده است. کشف‌المحجوب هجویری و عوارف المعارف سهروردی را که به

تفسیر مطالب منقول پرداخته‌اند، در این باب می‌توان به عنوان مثال یاد کرد.

۳. آثاری که تنها بحث در اصطلاحات صوفیه را مدنظر قرار داده‌اند. و اندیشه‌های گوناگونی را که صوفیان در ارتباط با این اصطلاحات بر زبان آورده‌اند، نقل کرده‌اند. در این باره اللمع سراج، التعرّف کلابادای، تهذیب الأسرار خرگوشی، و قوت القلوب ابوطالب مکی را می‌توان مثال زد.

اما خرگوشی پیش از ورود به اصطلاحات تصوّف، مسائلی از قبیل صوفی، موضوع تصوّف و معرفت را توضیح داده است. مسائلی از این قبیل را که آیا معرفت موهبت است یا از راه کسبی هم می‌توان به دست آورد، بیان کرده است. و مخصوصاً با به دست دادن اطلاعات مکتوب درباره ملامت که در نیمه دوم قرن سوم هجری تشکّل آغاز کرده بود و تفسیر آن اطلاعات، اصالت جداگانه‌یی به کتاب خود بخشیده است.

تهذیب الأسرار که تقریباً در میان تألیفات دوره اول جای می‌گیرد، به اعتبار محتوی، ضمن آنکه حاوی اطلاعات و نقل قول‌های باارزش است، مخصوصاً در این جنبه تصوّف که به «علم حال» معروف شده است، با اشاره عمده به احوال صوفیان خواه در حال تلاوت قرآن کریم و خواه در انجام عبادات، با نقل سخنان آنان که در آن احوال هر زبان آورده‌اند، نیز اصالتی عرضه می‌کند. اینکه وی تحت عنوانی مستقل «قرآن کریم و استنباط حکم از سنت»، فصلی جدا کرده، و تحت نام «الاشاره»، نوری

بر «تفسیر اشاری» تابانده است و تقریباً هر موضوعی را با آیه‌ی و حدیثی مستند ساخته، شایان دقت است.

انتشار چنین اثر با آنکه در دوره کلاسیک تألیف شده، شهرت زیادی کسب نکرده است، به همراه مقابله نسخه‌ها که به منظور استفاده علاقه‌مندان انجام داده شده است:

۱. در فصل اول، کوشیده شده است که روزگار خرگوشی، جوانب فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و صوفیانه او شناسانده شود. و بدین سان جهات مختلفی که در پرورش و کمال خرگوشی مؤثر بوده‌اند، مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. در فصل دوم، زندگانی، رشد و برداشت خرگوشی از تصوّف موضوع بحث بوده، و معرفی مؤلف از جنبه فنی نیز مدّ توجه بوده است.

۳. در فصل سوم تهذیب الأسرار که موضوع گزیده شده برای نشر است، مورد بررسی انتقادی قرار گرفته، سعی شده است که جایگاه آن در میان آثار صوفیانه و اهمیت آن نشان داده شود. به علاوه کتابشناسی آثاری که در اشای بررسی مورد استفاده بوده و آنهایی که به هنگام تخریب از آنها بهره برده‌ایم، نشان داده شده است. برای آنکه امکان مقایسه با موضوعات به دست داده شده فراهم آید، جای موضوعات تهذیب الاسرار، در اللّمع، رساله قشیریّه، التّعرف، قوت القلوب و احیا طی فهرستی مدوّن تنظیم شده است. متن هم از کهن‌ترین و سالم‌ترین نسخه‌ها یعنی نسخه برلین و نسخه شهید علی پاشا ترجیح

داده شده و مورد مقابله قرار گرفته است. این دو نسخه فعلاً کامل‌ترین نسخه‌های تهذیب‌الأسرار است. اختلاف نسخ و افزونی‌ها و کاستی‌ها در پانوشت‌ها نشان داده شده است. به علاوه به آغاز و پایان نسخه شهید علی پاشا اشاره شده است. غرض از افزودن فهرست آیات، احادیث، اصطلاحات، نام اشخاص و جای‌ها آسان ساختن امر مراجعه به تهذیب‌الأسرار بوده است. اما چه باید کرد که به سبب ضیق فرصت، فهرست و تخریب‌ها بر مبنای شماره برگ نسخه شهید علی پاشا تهیه شده است و چون شماره اوراق این نسخه هم در متن مشخص شده است، به تغییر فهرست اقدام نکرده‌ایم. می‌خواهیم بگوییم که در زمان کوتاه انتشار کتاب برای رفع این نقص تنظیم آن با متن اصلی خواهیم کوشید.

از استاد محترم دکتر مصطفی تاهرالی (Tahralli) که هم در آماده ساختن این کتاب برای چاپ و هم در انتخاب خرگوشی راهنمای من بودند، Michel Chodkiewicz که از راه لطف میکروفیلم نسخه را از پاریس برای ما فرستادند، Erşahin Ahmet Ahyün و Hasan Alioğlu که در وارد کردن متن به رایانه متحمل زحمت شده‌اند، تشکر را دین ضروری خود می‌دانم.

دکتر عرفان گوندوز

سلطان‌تپه - استانبول

۱۹۹۰